

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAHSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAHSUS TA'LIM VAZIRLIGI
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖАҲОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

ЖАҲОН ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

МАВЗУСИДАГИ RESPUBLIKA MIQËСИДАГИ ОНЛАЙН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАН

МАТЕРИАЛЛАРИ

БУХОРО-2020

SADRIDDIN AYNIY IJODIYOTINING DUNYOVIY AHAMIYATI

Temirov Farrux Umedovich

T.f.f.d., (PhD), Buxoro davlat universiteti

Mashhur ma'rifatparvar adib, olim va jamoat arbobi Sadridin Ayniy (1878-1954) jahon adabiyoti va ayniqsa Sharq hamda G'arb adabiyoti va san'atiga zo'r qiziqish bilan qaragan. U fransuz, ingliz, nemis klassik yozuvchi va shoirlari asarlaribilan tojik va o'zbek tiliga qilingan tarjimalar asosida tanishadi. Bundan yarim asr avval (1934-y) fransuz xalqining sevimli adibi Viktor Gyugoning mashhur "To'qson uchinchi yil" romani tojik tiliga M.Yusufiy tomonidan tarjima qilingan edi. S.Ayniy roman tarjimasiga adabiy muxarrirlik qiladi. Adib fransuz yozuvchisi Ferdinand Dyushenning sharq xalqlari hayotiga oid "Qamar" romanini o'zbekchadan tojik tiliga mohirlik bilan tarjima qiladi. S.Ayniy (1928-y) "Qamar" romanini Samarqandda chop ettirar ekan, kitobga kattagina so'zboshi ham yozadi. Mazkur so'zboshida yozuvchi fransuz san'atkori Ferdinand Dyushen ijodiga yuksak muhabbat bilan qaraydi.

Yozuvchining "Odina", "Doxunda", "Sudxo'ning o'limi", "Qullar", "Esdaliklar" kabi monumental asarlari jahon xalqlari tillaridan fransuz, ingliz, nemis, arab, mo'g'ul, chex, polyak, hind, xitoy, yapon, bulg'or kabi o'ttizdan ortiq xorijiy mamlakat xalqlari tillariga tarjima qilingan. Chet elda Ayniy hayoti va ijodini o'rganishga, uning asarlarini tadqiq etishga tarixchilar, sharqshunoslar va adabiyotshunos olimlar kata ahamiyat berib keladilar.

O'tgan yillar davomida S.Ayniy asarlari xorijiy mamlakatlarda uch yuz martadan ortiq nashr qilindi. Birgina mashhur "Esdaliklar" asarini jahonning o'ttizdan ortiq xalqlari o'z ona tillarida o'qimoqda. Xorijiy mamlakatlarda Ayniy hayoti va ijodi haqida ellikdan ortiq maqolalar, ilmiy-tanqidiy asarlar chop etildi. Fransuz adabiy jamoatchiligi, adabiy tanqidchilari "Sudxo'ning o'limi", "Esdaliklar" kabi asarlarni o'z ona tillarida o'qir ekan, yozuvchi mahoratiga yuksak baho berib kelgan. Shuningdek, Sadridin Ayniy asarlarini chex tiliga tarjima qilgan, yozuvchi hayoti va ijodiy faoliyatiga doir qator tadqiqot ishlari olib borgan

chexoslovakiyalik sharqshunos olimlar Yan Ripka va Irji Bechkalar ham S.Ayniy nomini dunyoga tanilgan adiblar bilan bir safga qo'yadilar.

Darhaqiqat, o'z ijodi bilan maktab yaratgan S.Ayniy ijodi dunyo ahamiyatiga molikdir. Osiyo va Afrika yozuvchilarining 1962-yilda Qohirada bo'lib o'tgan konferensiyasi Dekloratsiyasida Sharqning klassik san'atkorlari Robendranat Togor, Lu-Sin, Toho Husayn, Muxtor Avezovlar qatori S.Ayniyning nomi ham hurmat bilan tilga olinadi.

Ma'lumki, Ayniy asarlari otgan asrning 20-30 yillardayoq xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlari kitobxonlari qo'liga yetib borgan va ular tomonidan zo'r hurmat va ehtirom bilan sevib o'qilgan edi. Bu jihatdan eronlik olim ayol Shukuh Xovariyonning o'z vaqtida S.Ayniyga yo'llagan bir maktubi xarakterlidir. Shukuh Xovariyon ko'pchilik kitobxonlar singari "Rahbari donish" (1928-y, № 6) jurnalida tojik adabiyotshunosi Rahim Hoshimning "Birinchi inqilobiy tojik qissasi" taqrizini o'qib g'oyat hayajonlanadi. Oddiy tojik yigiti kambag'al Odina bilan pok sevgi-sadoqatga ega bo'lgan mehnatkash tojik qizi Gulbibining erk va ozodlikka, baxt-sodatga erishish yo'lidagi mashaqqatli kurashlari va bu kurash yo'lida qurbon bo'lishlari mushtipar ayolning qalbini to'lqinlantiradi va qattiq iztirobga soladi. Tehronlik bu ayolningning qalb so'zlari "Rahbari donish" jurnalining 1928-yil 8-9 sonlarida e'lon qilinadi.

XX-asrning 20-30-yillarda Eron va Afg'on ma'rifatparvar ziyolilari o'rtasida S.Ayniy hayoti va ijodiga qiziqish ancha ortadi. Adibning 1926-yilda Moskvada chop etilgan "Namunai adabiyoti tojik" ("Tojik adabiyotidan namunalar") nomli ilmiy-adabiy va tarixiy asariga ham qiziqish kuchayadi. Chunki S.Ayniyning bu noyob kitobida O'rta Osiyo va butun Sharq olamida yashab ijod (X-XX asrlar) etgan 200 dan ortiq shoirlar, yozuvchilar hayoti va ijodi haqida qimmatli materiallar berilgan edi.

Eronda XX-asrning 20-30-yillardayoq S.Ayniy asarlaridan ayrim namunalar markaziy matbuot sahifalarida, jumladan, Eron mamlakatining markaziy jurnali hisoblangan "Payomi nav", "Suxan" jurnali sahifalarida e'lon qilinadi. Adibning eronlik mashhur shoir Abulqosim Lohutiy g'azaliga bag'ishlab yozilgan "Dili Lohutiy" ("Lohutiy dili") nomli mashhur muxammasi "Payomi nav" jurnali sahifasida (1938-y) e'lon qilinadi. Xuddi shuningdek, S.Ayniyning "Odina" nomli povestidan parchalar, mazkur asar haqida izohlar ham "Suxan" jurnali sahifalarida chop etiladi.

Ma'lumki, 1934-yilda fors-tojik adabiyotining buyuk klassik shoiri va mutafakkiri Abulqosim Firdavsiyning ming yillik to'yini tantanali ravishda nishonlagan edilar. Firdavsiy yubileyiga tayorgarlik va uni namunali o'tkazish maqsadida sharqshunos va adabiyotshnos olimlardan Y.E. Bertels, S.Ayniy, A.Fitrat kabilar zo'r faoliyat ko'rsatib ishladilar. S.Ayniy Sharqda ilm-fanning zabardast donishmand olimi Firdavsiy faoliyati, uning shoh asari "Shohnoma"ga bag'ishlangan qator tadqiqot ishlari olib bordi. 1942-yilda SSSR Fanlar akademiyasi Tojikiston filiali Prezidiumi raisi bo'lgan akademik E.N.Pavlovskiy Eron til va adabiyoti akademiyasida ko'pgina nashr ettirilgan eng yaxshi kitoblarning katta bir qismini topshiradi. Eronlik ziyolilari S.Ayniy asarlariga ayiqsa katta e'tibor beradilar.

Jamoat arbobi S.Ayniy hayoti va ijodiy faoliyatini targ'ib etishda Eronning mashhur arboblari Said Nasafiy, Parviz Natali Xonlariy, Abulqosim Lohutiy kabilarning roli katta bo'ldi. Tegron universitetining professori, Erondagi til va adabiyot akademiyasining a'zosi, mashhur adabiyotshunos va sharqshunos olim Said Nasafiy S.Ayniy asarlarini Eronda keng targ'ib etishda jonkuyarlik qiladi. S.Nasafiy ayniqsa Ayniyning adabiyotshunoslik, sharqshunoslik va adabiyot tarixini o'rganishga doir tadqiqotlarini yuksak baholaydi.

Ulkan san'atkor S.Ayniyning nomi va boy ijodi qo'shni Afg'onistonda ham ma'lum va mashhurdir. Zotan adib o'zining mashhur asari "Yetim" asarining ijobiy qahramonlaridan Sora va uning o'g'li Yetim – Shodining Afg'oniston dashtu sahrolarida kechgan hayotlari S.Ayniyning mazkur asarida aks ettirib berilgan. O'sha vaqtlarda Afg'oniston Fanlar Akademiyasi Prezidenti bo'lib ishlagan, mashhur shoir va olim Gulpocha Ulfat, afg'on xalqining sevimli adibi Sarvar Go'yo singari fan va madaniyat arboblari ham S.Ayniy adabiy ijodiga zo'r qiziqish bilan qarab, adibning boy ijodiyotini tadqiq etadilar.

Afg'onistonning yirik adiblaridan biri Sarvar Go'yo qadimiy Samarqand shahrida Sadriddin Ayniy bilan (1945-y) uchrashadi. Uchrashuv davridagi qizg'in suhbat vaqtida Sarvar Go'yo amir Sayid Olimxonning ikki ko'zi ko'r bo'lib, Afg'onistonda vafot (1944-y) etganligini aytadi. "Men S.Ayniyga teng keladigan odamni uchratmaganman. Men bu buyuk insonga shunchalik tez ko'nikib qoldimki, darhol unga o'z qalbimni ochdim. U qadrdon do'stim bo'lib

qoldi. Har tomonlama chuqur bilimga ega bo'lgan bu mehri daryo zot siz va bizning o'lkalarimizning munosib vakilidir", - deb yozgan edi Sarvar Go'yo.

Adibning avtobiografik xarakterdagi ikki mashhur asari "Eski maktab" povesti, "Buxoro" nomi bilan xorijiy mamlakatlarda keng tarqalgan "Esdaliklar" nomli memuar asari, Xitoy Xalq respublikasida ham qayta-qayta (1953-1958-yy) nashr qilingan. Bu asar o'sha vaqtlarda Xitoyda katta, ommaviy tiraj bilan (1953, 1956, 1957, 1959 yy) yilda chop etiladi. "Esdaliklar"ning 1959-yilda chop etilgan nusxasidagi "kirish so'z"da tarjimon quyidagilarni yozadi: "Asarning bosh qahramonlari – oddiy, sofdil kishilardir. Ular povestda tasvirlangan zolim amaldorlarga nisbatan bir necha pog'ona yuqori turadilar. Chunki muallif ehtiromi, simpatiyasi shu oddiy odamlar tomonida turadi".

S.Ayniyning "Eski maktab" asari 1956-yilda Shanxayda ommaviy tirajda nashr eiladi. Adibning "Buxoro" nomi bilan xorijiy o'lkalarga mashhur bo'lgan "Esdaliklar" nomli memuar asari xitoy tiliga tarjima qilinib qayta-qayta nashr ettirildi va "Esdaliklar" haqida taqrizlar va maqolalar Xitoy matbuotida e'lon qilindi. Masalan, S.Ayniy "Esdaliklar" asari yozuvchi hayot vaqtidayoq 1953-yilda Shanxayda ommaviy tirajda chop etilgan edi. Oradan sal vaqt o'tgach, 1957-yilda adibning mashhur "Esdaliklar" asariga yana murojaat etiladi. Mazkur asar kitobxonlarning talab va ehtiyojini qondirish maqsadida qaytadan tarjima qilinadi va "Buxoro" nomi bilan 1957-yilda Shanxayda xitoy tilida chop ettiradilar.

S.Ayniy asarlari hind xalqiga ham tanish edi. "Biz "Dohunda" romanini Gang sohillarida uchratdik. Roman hind tiliga tarjima qilinib, hind xalqining qo'lidan tushmayapti. Bu kitob ezilgan xalqning bosqinchilarga qarshi kurashida yordam beruvchi yorqin mash'aladir". "Dohunda" romani 1948-yilda Ollohobodda hind tiliga nashr ettirildi. Romanni rus tilidan hind tiliga Hindistonning mashhur adibi Rohul Sankrityayan mohirlik bilan tarjima qilgan.

Ayniy asarlarining Hindistonda keng targ'ib qilgan, yozuvchi asarlari haqida taqriz va izohlar yozgan mashhur adib Rohul Sankrityayan S.Ayniyning boshqa bir prozaik asari "Yetim" povestini ham himd tiliga ag'daradi. Asar 1956-yilda Ollohobodda ommaviy tirajda chop ettiriladi. Xuddi shu mohir tarjimon Rohul Sankrityayan 1952-yilda Patna shahrida hindiy tilida "Sudxo'ning o'limi" povestini ham nashr ettiradi. Oradan bir

yil o'tgach, 1953-yilda esa hind xalqi yozuvchisi S.Ayniyning boshqa bir mashhur romani "Qullar"ni hind tilida o'qish baxtiga Musharraf bo'ladi. Shuningdek, S.Ayniyning "Esdaliklar" asari ham avtorning mazmundor so'zboshisi bilan 1961-yilda bengal tilida nashr ettiriladi.

Adabiyotshunos olim S.Ayniy vafotidan ikki yil keyin, 1956-yilda adibning "Esdaliklar" asarini arab yozuvchisi Hamid Abu Sa'd ruschadan arab tiliga tarjima qiladi. Bu asar Livan poytaxti "Bayrut" nashriyoti tomonidan 1957-yilda chop ettiriladi. Livan ilmiy jamoatchiligi, taraqqiyparvar ziyolilari arab olami matbuotida Sharqning alloma san'atkori S.Ayniyning boshqa badiiy asarlarini o'qishga chanqoqliklarini bildiradilar. Buni Bayrut shahrida chiqadigan "Al-adib" jurnali sahifalarida S.Ayniy asarlari va ayniqsa "Buxoro" kitobining tarjimasini bilan bog'liq qator taqrizlar va maqolalardan ham bilishimiz mumkin.

Alloma san'atkor, zullisonayn yozuvchi S.Ayniyning umrboqiy rang-barang ijodiyoti va ijtimoiy faoliyati dunyoviy ahamiyatga molikdir. Adibning hayot haqiqatini aks ettirgan barcha katta-kichik asarlari dunyo xalqlar tilida qayta-qayta nashr etilishi fikrimizning dalilidir.

ADABIYOTLAR:

1. Брагинский И. Западно – восточный литературный синтез и творчество С.Айни. – Душанбе, 1986. – С. 78,89,91.

2. Мулложонова З, Азизкулов Ж. Феҳристи асарҳои С.Айнӣ ва адабиёт оид ба ӯ (то охири соли 1961). – Душанбе, 1963. – Саҳ. 63-75, 82,102.

3. Книга жизни Садриддина Айни. (Подготовка издания и исследование Камол Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 41-52.

4. Садриддин Айний замондошлари хотирасида. – Тошкент: 1978. – Б. 7.

5. Айний Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва: 1926.

Раупов С. Ўрта аср ҳунармандчилик цехлари фуқаролик жамияти институтларидан бири сифатида.....	126
Гаффоров Ш.С. Ирисқулов О.Ж. Жаҳон тарихида самарқанд қоғозининг ўрни	130
Тожибоев Б.М. Самарқанд қўрбошилари ва Аҳмад Заки Валидий Тўғон	135
Турақулов Б. Геннадий Кучеренко ва Самарқанд.....	140
Temirov F. U. Sadriddin Ayniy ijodiyotining dunyoviy ahamiyati	147
Ҳайтов Ж. Ш. Европа минтақасидан узум янги навларининг Туркистон ўлкасига кириб келиши ва иқлимлаштирилиши тарихи	152
Бобожонов Ш.У. Зиёрат туризми тарихига бир назар	155
Айматова З.Ғ. X аср бошларида Бухоро амирлиги аҳолисининг ҳаж зиёрати	158
Аҳмадов О.Ш. XX аср бошларида Бухоро амирлигида анъанавий таълим-тарбия ва унинг ўзига хослиги.....	161
Болтаев Б.Б. Бухоро давлат университети музейи - маърифат маскани	165
Гадаев Ҳ.У. Чжэн Хэ (Муҳаммад) Бухоролик хитой адмираллари.....	170
Кучаров Ж. Амир Темур ва Темурийлар даврида Бухоронинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиёти хусусида	174
Мажидов Ж. Совет давлатининг транспорт ислоҳотлари ва унинг Бухоро транспорти соҳасига таъсири. (XX асрнинг 70 йиллари)	177
Нафиддинова Х.Р. Оила никоҳ муносабатларида аёлнинг ўрни: Тарих ва бугун.....	180
Саидбобоева Г. XX аср бошида Бухорода электрлаштириш тадбирлари.....	183
Elova D.D. XX asr boshlarida Turkiston qishloq xo'jaligiga yangi texnikalarining kirib kelishi	186